

Innhold

Forord	4
Vernekategorier.....	5
Færder nasjonalpark	6
Skjærgården i våre hjerter	9
En skjærgård blir til	15
Kammarimjelle og andre uvanlige ting	19
Langveisfarende gjester i nasjonalparken.....	25
Livet under overflaten	31
Spor fra fortiden	35
Kulturhistorien under vannspeilet.....	45
Krig i skjærgården.....	47
Forbudt område i 88 år	53
Skjærgården oppdages.....	55
Naturvernområder i Vestfold	66
Svelvik	67
Sande.....	70
Hof	79
Holmestrand.....	83
Re	88
Horten.....	96
Tønsberg.....	116
Nøtterøy.....	140
Tjøme	145
Andebu.....	155
Stokke	159
Sandefjord.....	168
Lardal.....	176
Larvik.....	179
Naturvernets historie	220
Litteraturliste	232
Bidragstere	234
Alfabetisk oversikt over verneområdene	237

Forord

Vestfold er landets minste fylke i areal, men et skattkammer av naturrikdom. Bare Oslo og Akershus overgår Vestfold i mangfold av arter og naturtyper. Her har vi varmekjære bøkeskoger, en enestående skjærgård formet av istid og vinterstormer, men med et mildt og solrikt klima. Her er våtmarker av internasjonal betydning og en geologi som tiltrekker seg fagfolk fra hele verden.

Naturvernet i Norge startet med Bøkeskogen i Larvik. I 1884 besluttet Stortinget å overta Bøkeskogen for å bevare den som «lystskov for byen Laurvig», og 17. mai samme år sanksjonerte kong Oscar II Stortingets vedtak. Nesten 130 år senere fikk Vestfold sin første nasjonalpark. I dag er 134 små og store stykker av Vestfolds natur vernet etter naturvernlovgivningen.

Naturen har egenverdi. Men naturen gir også identitet og grunnlag for rekreasjon og opplevelser. I Larvik og Stokke er 17. mai uten feiring i bøkeskogene helt utenkelig. For hundretusener blir det ikke sommer uten badeliv og båtturer i Færder nasjonalpark. Kaklingen fra gjessene som samler seg i fylkets våtmarker er et sikkert tegn på at det går mot høst og vinter.

I denne boken presenteres for første gang en samlet oversikt over samtlige naturfredninger i Vestfold. Boken forteller om naturverdier, men også om kulturhistorie. Svært mange av naturverdiene i fylket er et resultat av generasjoners nennsomme bruk og pleie av naturen, og forteller om våre forfedres liv og virke. Det gjelder ikke minst Færder nasjonalpark, som er gitt en utvidet omtale i boken.

Med Færder nasjonalpark har kystnaturen og kystkulturen fått den nasjonale oppmerksomhet dette området fortjener. Oslofjordens skjærgård representerer en enestående naturtype i internasjonal sammenheng. I Færder nasjonalpark er det alene funnet mer enn 300 sjeldne eller utrydningstruede arter.

Boken har latt seg realisere takket være økonomiske bidrag fra Direktoratet for naturforvaltning (Miljødirektoratet), Statens naturoppsyn og Holmen våtmarks-senter, og faglige bidrag fra Fylkesmannens miljø- og samfunnsikkerhetsavdeling og tidligere naturverninspektør Karl Hagelund. Stor takk også til tidligere fylkesmiljøvernssjef Werner Olsen som tok initiativ til boken.

Vi håper leserne får inspirasjon til å gå ut og oppleve de mange perlene i fylkets natur!

Erling Lae
fylkesmann

Skjærgården i våre hjerter

Av Einar Chr. Erlingsen

Hundretusener har på en eller annen måte et forhold til skjærgården på Ytre Oslofjords vestsida. For de fleste av vår tids mennesker er området tett forbundet med minner om sol og sommer, fritid og ferie. Den nye Færder nasjonalpark omfatter store deler av skjærgården på Tjømes og Nøtterøys østside.

Dette er kanskje landets fremste rekreasjonsområde for mennesker fra hele østlandsområdet, enten de kommer hit som båtturister, på dagsbesøk en sommerdag, eller de har eget hus eller fritidsbolig her. Mange søker tilbake på nytt og på nytt. Det har med kjærlighet å gjøre.

I nær sagt enhver sammenheng er dette et spesielt område, også i en global setting. Skjærgård er en uvanlig landskapstype og eksisterer ikke mange steder i verden. Enda sjeldnere er den landskapsformen som først og fremst forbindes med nettopp vår skjærgård. De blankskurte, vakre svabergene er resultatet av mange istiders tålmodige polering gjennom millioner av år. Det er derfor et faktum at skjærgården vår oppleves som både eksotisk og spennende av besøkende fra andre kulturer og himmelstrøk.

Ytre Oslofjord har til alle tider vært arena for næringsvirksomhet og friluftsliv, drama og rekreasjon. Går vi 100 år og mer tilbake i tid, var skjærgården bosted og arbeidsplass for hundrevis av mennesker. I dag er det bare en håndfull bofaste igjen, men overalt finner vi sporene av dem som var her før oss. De finnes i form av gravrøyser, tufter, hus og andre menneskeskapte byggverk som fortsatt står. Mange av de sistnevnte ofte takket være stor og pietetsfull innsats av vår tids fremste brukere av skjærgården, frivilligheten og fritidsfolket.

Skjærgården har opplevd tragedier, ulykker og krig. Kontrastene blir enorme på for eksempel Mellom-Bolæren når vi tar et raskt tilbakeblikk på historien. Øya har vært både himmel og helvete for dem som har bodd her, fra gamle dagers slit med losing, fiske og et enkelt skjærgårdslandbruk, via forsvarets overtagelse, til den i dag fremstår som en av nasjonalparkens vakreste øyer med restaurerte bygninger og et delvis gjenvunnet kulturlandskap. Spennvidden fra øya som åsted for en grusom utrydningsleir for russiske krigsfanger under den annen verdenskrigs slutfase til dagens fritidsbruk, er nesten hinsides fatteevne.

Og mens tidligere tiders losere og fiskere – ofte med livet som innsats – hentet sitt utkomme fra fjorden, så er den samme fjorden i dag blitt leke- og fritidsarena for deres etterkommere. Omtrent hver fjerde los mistet livet under sin yrkesutøvelse fram til for 100 år siden. Også deres tilværelse kan vanskelig fattes i dag. Det er et langt sprang fra datidens småbåter, hvor losen kanskje kunne få noen timers søvn rullet inn i en fuktig presenning under dekk, til dagens luksuriøse lystbåtflåte.

Barn, sommer og krabbefiske er en
uslåelig kombinasjon! ▶

De fleste av dagens brukere forbinder skjærgården med sommer, blå sjø og blanke havflater. Men kontrastene er store også i dag. Når tåka ruller innover mot land eller havet krummer ryggen i gråsvart raseri under høststormene, opplever vi en annen skjærgård. Som vi også gjør det når havisen legger seg utover mot Færder. Ikke like romantisk vakker, men fascinerende og egenartet like fullt.

Ytre Oslofjord er noe av det mest mangfoldige vi har hva angår variasjon og bredde av naturtyper og landskap. Her er rike skoger av edelløvtrær, sumpskog, slåtteeenger og tørrenger, naturbeitemarker, sandstrender og tangvoller – for bare å nevne noen.

Ingen andre steder i landet finner vi heller flere forskjellige plantearter enn her. Mange av dem er sjeldne og truet, det er registrert 309 såkalte rødlistearter. Flere av plantene har sin europeiske nordgrense nettopp her.

Ser vi på insektbestanden finner vi det samme mønsteret: mangfoldet er det største som er registrert i Norge. Det lyder nærmest utrolig, men det er like fullt et faktum at det er registrert hele 907 arter av sommerfugl bare på Østre Bolæren. På øyene finner vi også et mangfold av dyreliv, fra smånagere til rådyr, hare, rev, grevling, mår og villmink og mange flere. Lenger ut i skjærgården trives steinkobbe, mens nise og andre hval- og selarter bokstavelig talt også dukker opp på gjestevisitt.

Drømmen om sol og sommer i vår
vakre skjærgård deles av titusener.
Dette stemningsbildet er fra Sandø-
sund på Hvasser. ▼

Sommergjester og måker er enige i synet på reker som delikatesse! ▲

Mangfoldet er ikke mindre i luften. De store fugletrekkene vår og høst går over nasjonalparkenes områder, med spesielt Store Færder som en viktig mellomstasjon. En rekke sjøfuglarter har viktige hekkeområder innenfor nasjonalparkens grenser, men her er også gode livsvilkår for rovfugler og spurvefugler. En etter norsk målestokk uvanlig art som nattergalen dukket først opp i skjærgården i vår egen tid. I dag hekker den mange steder langs fjorden, selv om den fortsatt er rødlistet. For øvrig i likhet med blant andre hauksanger, makrellterne, fiskemåke og hettemåke.

Også under vann er artsmangfoldet i nasjonalparken spesielt. Sjøområdene har stor variasjon i dybde- og terrengforhold, fra store, flate bløtbunnsområder til dype fjellkløfter og områder med fin sandbunn. Her er store tareskoger, «enger» med ålegress og forekomster av bl.a. skjellsand. Variasjonen i terreng og naturty-

per skaper sammen med påvirkningen av bølger og strøm forutsetninger for et rikt og variert liv også under havflaten.

For brukerne av skjærgården innebærer ikke den nye statusen som nasjonalpark så store forandringer. «Vern gjennom bruk» er en viktig rettesnor. Derimot betyr områdets nye status en mer helhetlig forvaltning. Et eget nasjonalparkstyre og forvaltere vil sammen med aktører som allerede er aktive i området, som for eksempel Skjærgårdstilsynet, frivilligheten og andre, inngå i et felles fagmiljø. Det vil innebære økt kompetanse, økt bruk av felles ressurser, bedre betjening og informasjon overfor de enkelte brukergruppene.

Men viktigst av alt: Gjennom status som nasjonalpark vil vi få det verktøyet vi trenger for at skjærgården i våre hjerter forblir den perlen den er, også for kommende generasjoner.

*Seil og årer er utmerkede framdrifts-
midler i en nasjonalpark. ▼*

Sandefjord kommune

44 600 innbyggere | 121 km² areal | 7 naturvernområder | 1 naturminne

- Verneområder**
1. Napperødtjern
 2. Fokserød
 3. Langø (se Stokke)
 4. Holtan
 5. Marøyskjæra
 6. Hemskilen
 7. Strandvika
 8. Vøra

Napperødtjern naturreservat

Naturreservatet har en særegen kombinasjon av myr og sumpskog.

Omkring utløpsbekken fra Napperødtjernet er det en verdifull bestand av svartor. Øst for tjernet er det sumpskog. Svartorsumpskog er en sjelden naturtype.

Napperødtjernet er omkranset av myrer og sumpskog. ▲

På begge sider av bekken er det elementer av nedbørsmyr. Nedbørsmyrer får i hovedsak sin næring tilført med regnvannet. Nord og øst for tjernet er det jordvannsmyrer. Disse får næringstilførsel fra grunnvannet.

Bever bygget på 1980-tallet hytte i vannkanten og demning i tjernets vanntilførsel fra nord. Forsøk på å rive demningen førte ikke frem. Etter kort tid var den på plass igjen. Stillingskrigen varte i mange år, men etter hvert har beveren fått være i fred.

Det var i tidligere tider en gjeddefelle i utløpsbekken fra tjernet. Fella skulle fange gjedder som forsøkte å gå opp i Napperødtjernet fra Goksjø.

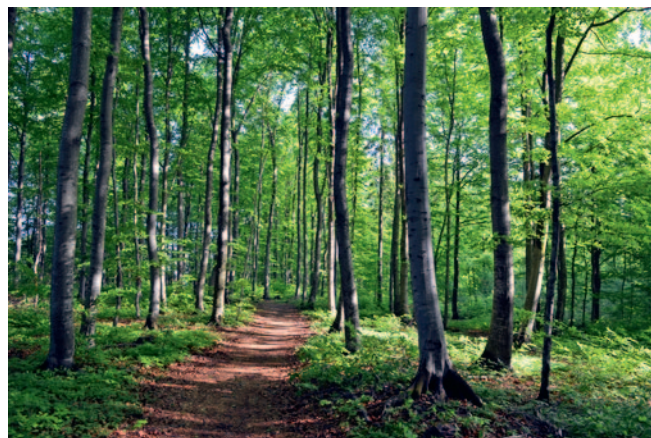
Naturreservatet ble opprettet i 1980. Grensene ble justert i 1997. Reservatet er 156 dekar stort.

Fokserød naturreservat

Bøkeskogen på Fokserød er omgitt av næringsarealer og veier. Adkomsten fra E18 til Sandefjord lufthavn Torp går gjennom naturreservatet.

Bøkeskogen ligger på ragrunn. Vestfoldraet strekker seg fra Horten i nord til Mølen i sør. Raet ble dannet da isen for vel 10 000 år siden la igjen en rygg av stein, grus og sand under tilbaketrekkingen.

Etter istiden innvandret trær og annen vegetasjon til Norge. Bøk var et av de siste treslagene som etablerte seg. Til Vestfold kom bøken for rundt 1300 år siden.

Bøkeskogen på Fokserød ligger oppe på Vestfoldraet. ▲

Bøketrærnes kroner danner tette bladverk, og bare noen få planter kan vokse i det sparsomme lyset som når skogbunnen. Enkelte arter, som hvitveis, blomstrer før bøken får blader om våren.

Bøkeskogen på Fokserød var et av de første stedene i Norge man oppdaget at fuglen kjernebiter hekket. Det var på 1960-tallet. Naturreservatet ble opprettet i 1980 og er 38 dekar stort.

Hemskilen naturreservat og fuglefredningsområde

Hemskilen er et regionalt verdifullt beite- og oppvekstområde for vannfugl i hekkesesongen, og rasteplass og hvileområde for ender, vade- og spurvefugler på trekk.

Verneområdet ligger dels i Sandefjord, dels i Larvik kommune, like innenfor Storøya. Hemskilen er et langgrunt brakkvannsdelta. Det yrende fuglelivet skyldes den gode tilgangen på mat. Både fra havet og Hemsavassdraget mottar grunnvannsområdene slam og næringsstoffer. Det gir en stor produksjon av planter, fisk, muslinger og smådyr i reservatet. Vade- og spurvefugler, ender og gjess tiltrekkes ved fjære sjø av det rike matfatet.

Hemskilen er blant de viktigste tilholdsstedene for gråhegre i Vestfold. I tillegg opptrer mange spurvefugler, særlig i trekkperiodene om våren og høsten. Er man heldig, kan man også se rovfugler som fiskeørn og sivhauk.

Strandengene i Hemskilen har vært utnyttet til slått og husdyrbeite gjennom lang tid. Når beitedyr forsvinner, overtar takrør, et gress som kan bli over tre meter høyt. Takrør vokser både på land og utover i vannet. I Hemskilen omkranser takrør store deler av vannspeilet. På vestsiden holdes likevel gammelt kulturlandskap fortsatt i hevd ved beiting.

FAKTA

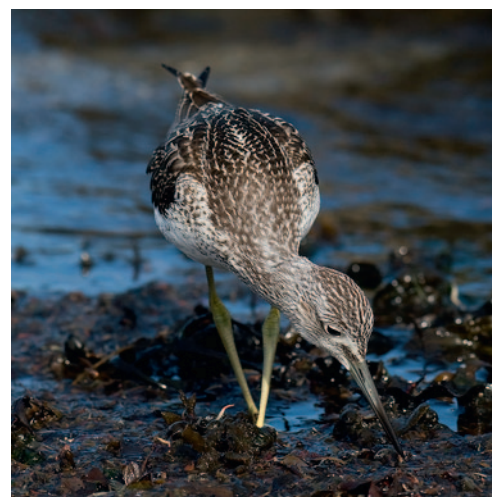
Naturreservatet ble opprettet i 1981. Det er 326 dekar stort. Mer enn halvparten er sjøareal. I 2009 ble det opprettet et fuglefredningsområde på utsiden av naturreservatet. Fuglefredningsområdet er på 238 dekar. Vel en tittel er sjøareal.

▼
Hemskilen, på grensen mellom Sandefjord og Larvik.

Er man heldig, kan man få se fiskeørn på næringsøk. ▲

Vadefuglen gluttsnipe leter etter mat i fjæra. ▲

Hemskilen naturreservat ble opprettet i 1981 og består i stor grad av vannarealer og mudderflater. Fredningen av Hemskilen svarte ikke til hensikten, blant annet fordi det ble drevet jakt, særlig på ender, i nærområdene til reservatet. Jakten førte til at vannfugl ble skremt vekk fra store deler av reservatet, spesielt områdene fra Hemsbrua og utover mot Hemsholmen. Derfor ble Hemskilen fuglefredningsområde opprettet i 2009, som en buffer rundt Hemskilen naturreservat. I fuglefredningsområdet er all jakt forbudt.

Hemsvassdraget regnes som en god sjørretelv. ▼

Naturvernets historie i Vestfold

Fra Bøkeskogen og Kjoseeika til Færder nasjonalpark

Det aller første naturfredningstiltaket i Norge var sikringen av Bøkeskogen i Larvik i 1884. Et kvart århundre før den første loven om naturfredning, fattet Stortinget vedtak om å overta Bøkeskogen for å bevare den som «lystskov for byen Laurvig». Staten overtok Bøkeskogen vederlagsfritt fra kammerherre Frederik Wilhelm Treschow.

Lov om naturfredning trådte i kraft i 1910. De første vedtak om vern etter naturfredningsloven gjaldt vern av arter på spesielle eiendommer og vern av store eller spesielle enkelttrær. I Vestfold startet det i 1917 med Kjoseeika på Kroken i Kjose, nå i Larvik kommune. Kjoseeika var blant landets tidligste fredninger etter naturfredningsloven. Det ble slutt på fredning av enkelttrær tidlig på 1970-tallet. Som minner fra naturvernets barndom, er fortsatt 16 enkelttrær og 5 tregrupper i Vestfold fredet som naturminner.

Fra mellomkrigstiden til utover på 1950-tallet ble det i tillegg til trefredninger fattet en rekke vedtak om fredning av fugleliv, planteliv og dyreliv, stort sett knyttet til enkelteiendommer.

Så godt som alle tidlige fredninger kom etter forslag fra grunneiere, og var fredninger som ikke førte til utgifter for staten. Det var et svakt faglig grunnlag for atskillige av disse fredningene. Mange ble nok foreslått like mye for å fremme eiers ønske om privatlivets fred eller som ledd i en nabotvist om et tre, som for å verne naturen mot menneskers forstyrrelser og ødeleggelse. Likevel ble noen slike fredninger også foreslått ut fra oppriktig interesse for å bevare natur.

En meget tidlig form for verneplan var fredningen i 1935 av fuglelivet på 50 utvalgte fyrstasjoner langs hele kysten. Fuglelivsfredningen på Svenner står fortsatt ved lag.

Den første fredningen hvor det er kjent at det ble gjort naturfaglige vurderinger forut for fredningsforslaget, er fredningen av fuglelivet på Ilene, Sagatra og Gullkronene, alle under Jarlsberg hovedgård. Hermann L. Løvenskiold, som var datidens ledende mann innen ornitologi i Norge, skal ha stått bak forslaget som førte til fredningsvedtak i 1948.

Begrepet økologi, sammen med et stadig sterkere press fra utbygging og oppdyrking, førte til at arbeidet for vern av natur i Vestfold skjøt fart fra 1960-tallet. Enkelt personer og frivillige organisasjoner deltok med stort engasjement. I første omgang ble to nye verneområder opprettet, Presterødkilen ved Tønsberg i 1969 og Klåstadvik i Tjølling i 1972.

Det var svært ressurskrevende å arbeide med vernesaker enkeltvis. Det ga støtet til fylkesvise, tematiske verneplaner. Den første fylkesvise verneplan i Norge

◀ Kjoseeika ble fredet allerede i 1917.

ble utarbeidet i Vestfold, og hadde våtmarksområder som tema. Utkastet forelå våren 1975, og kom til å danne malen for de senere fylkesvise og regionale verneplanene.

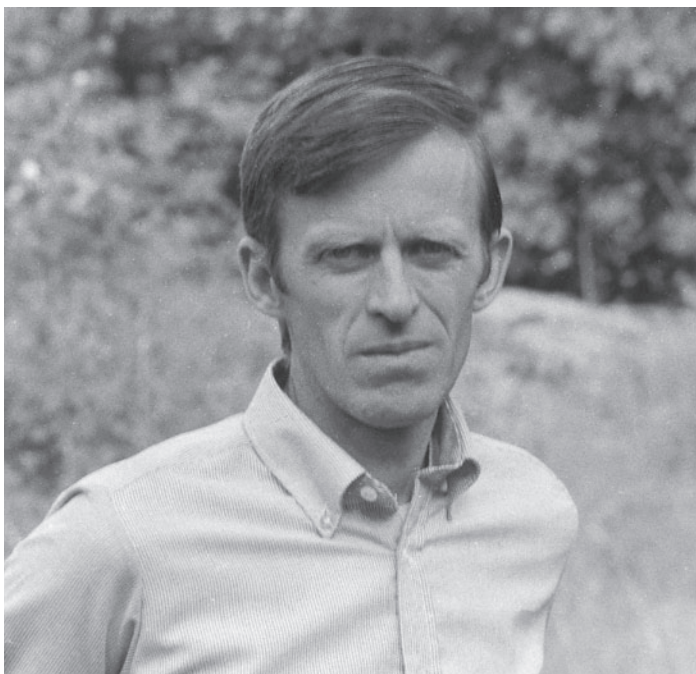
Etter årtusenskiftet kom ordningen med frivillig skogvern. Ordningen er basert på at grunneiere tilbyr arealer. Dersom viktige verneverdier er til stede, kan det være grunnlag for frivillig avtale om vern mellom grunneier og staten. I Vestfold er det opprettet fire skogreservater gjennom frivillig vern; Dalaåsen og Flisefyr-Hidalen i Andebu kommune i 2009, og Markenrud i Hof kommune og Vindfjell i Lardal kommune i 2010. Vindfjell naturreservat går inn i Telemark.

Norges første nasjonalpark ble opprettet i 1962. Mer enn femti år senere fikk også Vestfold en nasjonalpark. I 2013 ble Færder nasjonalpark opprettet.

Pionerene

Mange enkeltpersoner har betydd mye for naturvernet i Vestfold, men to personer rager over alle andre; Magnar Norderhaug (1939–2006) og Karl Hagelund (født 1944). Frem til Færder nasjonalpark ble opprettet, hadde Vestfold 156 områder og objekter som var vernet etter naturvernloven. Magnar Norderhaug og Karl Hagelund var helt sentrale i arbeidet med opprettelsen av til sammen nærmere 130 av disse. Ved opprettelsen av nasjonalparken ble 22 verneområder og én fuglelivsfredning, som alle ble liggende i nasjonalparken, opphevet.

Magnar Norderhaug var den første i landet som arbeidet for vern av naturen på et naturfaglig grunnlag. Under sin oppvekst i Tønsberg hadde Norderhaug våtmarksområdene i Presterødkilen og på Ilene i sitt nærmiljø. Sammen med flere ungdommer fra Tønsberg fulgte han på 1960-tallet fuglelivet i Presterødkilen tett, og kunne derfor underbygge et verneforslag med fakta i form av hvilke fuglearter som forekom og antall fugler som brukte lokaliteten. Innsatsen førte til at Presterødkilen naturreservat ble opprettet i 1969.

Magnar Norderhaug var en pioner i naturvernarbeidet i Norge. ▲

I mer enn 35 år var Karl Hagelund en drivende kraft i arbeidet med naturvern i Vestfold. Her med en spissnutefrosk i hendene. ▲

Allerede som gymnasiast og deretter biologistudent så Norderhaug hvilke naturverdier mange områder i Vestfold hadde. I årene fra 1968 til 1971 foretok han systematiske undersøkelser av Vestfolds natur, i samarbeid med Kommunaldepartementet og Fylkesmannen i Vestfold. Prosjektet munnet ut i rapporten «Verneverdige områder i Vestfold fylke», og ble grunnlaget for arbeidet med naturvern i lang tid fremover.

Etter at Norderhaug var blitt den første friluft- og naturvernkonsulenten hos Fylkesmannen i Vestfold, fremmet han ideen om å lage temaplaner for vern av natur. Det ga et langt mer effektivt vernearbeid.

Selv om Norderhaug fra 1973, som naturverninspektør for Sør-Norge, fikk et arbeidsdistrikt som strakte seg helt nord til Midt-Norge, hadde han fortsatt stor betydning for naturvernarbeidet i Vestfold. Det var Norderhaug som la frem en regional plan for vern av sjøfuglenes hekkeplasser i samtlige Oslofjordfylker. Verneplanen ble vedtatt i 1978. Han var også faglig ansvarlig for forvaltningen av alle de etablerte verneområdene.

Fra 1978 til 1980 var Norderhaug sekretær for utvalget som utredet det offentlige ansvar for naturvern, og som trakk opp mål og retningslinjer for dette arbeidet.

Karl Hagelund etterfulgte i 1974 Norderhaug i stillingen som friluft- og naturvernkonsulent hos Fylkesmannen i Vestfold. I mer enn 35 år ble Hagelund en drivende kraft i arbeidet med naturvern i Vestfold. Sammen med Norderhaug utarbeidet han utkast til verneplan for våtmarker i fylket. Her ble mye av malen

for det kommende vernearbeidet i Norge lagt. Gjennom en rekke tematiske verneplaner ble verdifull natur i Vestfold vernet, blant annet myr, edelløvsskog, barskog og hekkeplasser for sjøfugl.

Karl Hagelund var en eminent formidler, som evnet å skape entusiasme for naturens små og store underverker. I en generasjon satte han naturforvaltning på dagsordenen i aviser og radio. Slik stimulerte han naturinteressen i Vestfold og landet for øvrig.

Kongen utnevnte i 2006 Magnar Norderhaug til Ridder 1. klasse av St. Olavs Orden «for hans innsats innen miljøvern». I 2010 ble Karl Hagelund tildelt Kongens fortjenstmedalje for sin innsats for naturvernarbeidet i Vestfold.

Også før Magnar Norderhaug og Karl Hagelund entret scenen, ble det arbeidet for å verne fylkets natur. Østlandske naturvernforening, som var en kretsavdeling av Landsforbundet for naturfredning i Norge, senere Norges naturvernforbund, fremmet flere verneforslag. Før forslag ble fremmet hadde foreningen vanligvis fått til en avtale med grunneier om frivillig vern uten utgift for staten.

Forfatteren Alf Larsen, som bodde på Rød gård på Tjøme, fikk fredet dyre-, fugle- og plantelivet på egen eiendom i 1942. Fredningen ble stadfestet i 1951, og fikk i 1954 et tillegg som førte til at området fikk status som et totalfredet naturreservat. Alf Larsen spilte også en viktig rolle da naboeiendommen Dirhue i 1964 fikk innført fredning av skogen, plante-, dyre- og fuglelivet. I 1968 ble også denne fredningen forsterket ved at det ble opprettet et naturreservat som avløste den tidligere fredningen. Alf Larsen tilhørte en generasjon naturvernere vi ofte kaller naturromantikere.

Nok en person som satte spor etter seg i Vestfolds tidlige naturvernhistorie, var journalisten Halvdan Møller senior. Hans interesse for fuglelivet førte til mange notiser og artikler. Særlig var han opptatt av at fuglelivet på Ilene og i Gullkro-nene måtte bli bevart for fremtidige generasjoner.

◀ Berstad i Rød-Dirhue naturreservat var Alf Larsens dikterstue.